

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון תשע"ה

כרך ה

עורכים:

משה צפור
אהרן מונדשיין
אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אורציון ברתנא
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
פרופ' שמיר יונה
פרופ' אהרן ממן
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשע"ח 2018

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"נ אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@macam.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות

17	ואחות לוטן תמנע" (בר' לו 22 ; דה"א א 39) - תיקון נוסח לא ידוע במקרא?	ירון זילברשטיין
33	הפרשיה הנבואית כמכלול בתרגום יונתן לתרי עשר	מרים כהנא
53	היחס לאלמותו של אליהו במשנתם של חכמי ספרד	יוחנן קאפח
71	איש ישראל מול בוראו במשנתם של תלמידי המגיד ממזריטש	יהושפט נבו

שער שני | חינוך

89	שחיקה בקרב מורים בחינוך הרגיל ובקרב מורים בחינוך המיוחד	אליסיה גרינבנק, גלית אגם בן-ארצי ורינת כספי
105	תפקוד תלמידים עם ADHD בבית הספר - עמדות מורים ותלמידים בזיקה למשתני רקע	ידידיה ערמון
129	הערכים הגלומים בספרות הילדים לגיל הרך ככלי לחינוך ערכי בחינוך החרדי	אתי רוזנטל
157	אוריינות ויזואלית בספרות הילדים - על חשיבות הדיוק בתיאור המרחב בסיפור המקראי	דוד שניאור
169	בניית זהות גאולית בנרטיבים של סטודנטיות להוראת אנגלית: סיפורה של שנית	מירי באום

שער שלישי | ספרות ובלשנות

189	הארץ הטובה, ההר הטוב ונביאו אליהו בשירי יורם טהרלב	יוסף פריאל
209	מקומו של הציטוט בסאטירה 'מגלה טמירין' ליוסף פרל	רבקה קדוש
227	הידלדלות הניגודים המוחלטים ופריחת ניגודי הרצף	שולה אברמסקי

שער רביעי | תולדות ישראל

243	התמודדות של קהילת איזמיר עם תופעות המודרנה והחילון במאה ה-19	לאה בורנשטיין- מקובצקי
285	על שלושה פשעי דמשק - על שני יומנים וספר זיכרונות של מגויסים יהודיים בכפייה במלחמת העולם הראשונה	כרמלה סרנגה ואבי ששון

שער חמישי | חינוך גופני ובריאות

301	פעילות גופנית דרך משחקים כאמצעי להתמודדות עם חרדה בקרב תלמידי בית ספר יסודי	בוריס בלומינשטיין, איריס אורבך, ניקול איפרגן, רינה ישראל ודניאל מורן
315	מימון תכניות התערבות בקידום בריאות על ידי הנפקת 'איגרת חוב חברתית'	רוני סימון מורן, נופר עזר וגיל פייר

היחס לאלמוות של אליהו במשנתם של חכמי ספרד

יוחנן קאפח

תקציר

מדרשי חז"ל וסיפורי חסידים רבים מתארים מפגשים של חכמי ישראל עם אליהו, שנים רבות לאחר הסתלקותו. סיפורים אלו נשענים על המסורת שאליהו לא מת, וחלקם אוחזים בתפיסה שפינחס הוא אליהו. במאמר זה נעשה מאמץ לבחון את יסודותיהן של המסורות הללו ואת אופן התקבלותן בתלמוד ובמדרשים, וננסה לעמוד על מקורן המקראי.

לצד זה, מאחר שבימי הביניים קיימת הבחנה ברורה בין חכמי אשכנז לחכמי ספרד ביחס הראוי והנכון לביאור דברי חז"ל שבמדרשים, נעשה מאמץ לברר כיצד התבארו סיפורים אלו על ידי החכמים משני מרכזי תורה אלו, הן פרשני המקרא והן פרשני התלמוד.

תאריכים: גילוי אליהו, פנחס הוא אליהו, חכמי ספרד, היחס לאגדה במשנת חכמי ספרד

מבוא

על פי המסופר בספר מלכים, אליהו הנביא חי ופעל בעיקר בתקופתו של אחאב מלך ישראל. אולם באופן שאין לו אח ורע אצל אף דמות מקראית אחרת, מסורות שונות במדרשי חז"ל מלמדות על התגלותו לבריות מאות שנים מאוחר יותר (לעתים בדמויות שונות), יוחסו לו חיי נצח¹ ואף זיהו אותו עם פינחס, נכדו של אהרן.² מדרשים אלו אינם נחלתם של מדרשי האגדה שבתלמוד בלבד, אלא מצויים גם בסוגיות של משא ומתן הלכתי.³

בהשראת מסורות אלו נכתבו סיפורים רבים, בפרט בסוגת הסיפור החסידי,⁴ המתארים את פגישותיו של אליהו עם צדיקי הדור אפילו בימי נעוריהם;⁵ ובמקביל התפתחו מנהגים

1 אמנם לפי מסורות שונות גם אחיה השילוני (בבא בתרא קכ"א ע"ב), יוכבד (ראו ראב"ע בר' מו, כז) וסרח בת אשר (תרגום יונתן בר' מו, יז; ספר הישר פרשת ויגש) האריכו ימים ושנים, מכל מקום אין מסורות שלפיהן זכו לחיי נצח. על תולדות חייו של אחיה השילוני ראו: חמ"י גבריהו, "הסיפורים על אחיה השילוני במקרא ובמסורת חז"ל", בתוך: ב"צ לוריא (עורך), **ספר גולדשטיין**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 63-83. גם מה שנזכר בכמה מדרשים שמספר אישים זכו להיכנס בחייהם לגן עדן (ילקוט שמעוני בראשית מב; מסכת דרך ארץ א, יח; מסכת כלה רבתי ג, כג; אוצר המדרשים תלג, ב) וכן הנאמר בספרי (וזאת הברכה סי' שנז) על משה: "ויש אומרים לא מת משה אלא עומד ומשרת למעלה", אין הכוונה להמשך חיים בעולם הזה אלא בעולם העליון.

2 לסקירה רחבה של התגלויות אליהו לחז"ל ראו: י"מ גוטמן, 'אליהו', **מפתח התלמוד**, ברסלוי תרפ"ה, עמ' 34-49; מ' איש שלום, **סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא**, ירושלים תש"כ, עמ' 27-44. התייחסות להתגלותו בדמויות שונות ראו: ד' קמחי, "אליהו, אליהו", **אנציקלופדיה לאישים בתנ"ך**, תל אביב תשכ"ה, טור 101; פ' פלאי, "אליהו הנביא בבית מדרשם של חז"ל", בתוך: צ' מלאכי (עורך), **באורח מדע**, לוד תשמ"ו, עמ' 142, הערות 67.

3 על מעורבות אליהו בענייני הלכה ראו: מ' גולדשטיין, **הסתייעות בגורמים מן השמים בהכרעת הלכה**, חיבור לתואר שלישי, בר אילן תשס"ה, עמ' 13-31.

4 סיפורי אליהו מצויים גם בפולקלור. ראו בכתב העת **ידע עם ז** (תשכ"ב), המוקדש כולו לנושא זה. סיפורים עממיים על אליהו ראו: מ"י ברדיצ'בסקי, **ממקור ישראל**, תל אביב תשכ"ו, עמ' תט-תטז. כמו כן באוספי הסיפורים: י"י רוזנברג, **ספר אליהו הנביא**, פטריקוב תרע"א; י' ישראל (קלפהולץ), **סיפורי אליהו הנביא**, בני ברק תשל"ו.

5 לדוגמה, "שמעתי שיחה נאה מכבוד מר ידידי הרב הגה"צ בנש"ק וכו' קקש"ת מו"ה נפתלי צבי שליט"א אב"ד דק"ק בילקע יצ"ו שמקובל מאבותיו איש מפי איש מהרה"ק מוה"ר צבי הירש מזידיטשוב זצ"ל, שאמר ששמע מפ"ק של החוזה נאמר הרבי מלובלין זצ"ל, שאמר על עצמו שבימי נעוריו היו לו בתמידות גילוי אליהו, ולאחר זה היו לו רק ההארה מגילוי אליהו" (**ספר מעשה אבות**, מכון בח"י משה, ברוקלין תשס"ב). וכן: "חכם אחד מברודי, מחסידי מרן מהר"ש (הרב שלום רוקח) שאל פעם את רבו אם נכון הדבר מה שאומרים על רבנו שהיה ניעור אלף לילות, ובליל האלף נתגלה אליו אליהו הנביא. וענה לו: ... גילוי אליהו היה לי עוד בימי בחרותי, כשהייתי בן י"א שנה" (ישראל קלפהולץ, **אדמו"רי בלעזא**, בני ברק תשל"ב, עמ' עב).

רבים המבטאים את האמונה בחיי הנצח של אליהו ואת התגלותו בכל דור ודור, כגון הבאת כיסא לאליהו הנביא בברית מילה,⁶ השארת כוס לאליהו ופתיחת הדלת לכבודו בליל הסדר,⁷ אמירת פיוטים לכבודו,⁸ הזכרת שמו מספר פעמים במוצאי שבת⁹ ועוד.

במאמר זה ברצוני להראות שמלבד העובדה שמדרשים רבים עומדים בסתירה לקביעה שפינחס הוא אליהו, גם האלמוות המיוחס לו במדרשים והתגלותו לבריות אינם עובדה מוסכמת אלא נתונים במחלוקת. כבר מאז ימי הראשונים נוצרה הבחנה בין 'האסכולה הספרדית' ל'אסכולה האשכנזית' בדבר היחס הראוי ללימוד מדרשי האגדה ולתוקפם המחייב.¹⁰ מחלוקת זו משליכה על אופן ביאורם של חכמי ספרד את מדרשי אליהו ועל פרשנות המקרא בעניינים הנוגעים אליו. להלן נציג את הדעות השונות הנזכרות במדרשים, ולאחר מכן נברר כיצד התייחסו לכך פרשני המקרא והתלמוד מאסכולת חכמי ספרד.

-
- 6 שולחן ערוך, יורה דעה, רסו, יא. על ההבדלים שבין כיסא אליהו לבין כיסא הסנדק ראו: ר' יעקבי, "מה בין כסא אליהו לבין כסא הסנדק", **רימונים** 5 (תשנ"ז), עמ' 43-53.
- 7 בספר המנהיג (לראב"ן הירחי, ריש הל' פסח) כתב שהטעם שאין נועלין החדרים בליל הפסח כי בניסן עתידין להיגאל... ואם יבוא אליהו ימצא פתח פתוח ויצא לקראתו מהרה ואנו מאמינים בזה ובשכר זאת האמונה ניגאל. למקורם של שני מנהגים אלו והתפתחותם ראו עוד: ד' נוי, אליהו הנביא בליל הסדר, **מחניים** מד (תש"ך), עמ' 110-116; י' אבידע, **כוסו של אליהו הנביא** (דפוס צילום), ירושלים תשע"ג.
- 8 לפיוטים ארץ ישראלים שבהם מופיע אליהו ראו: י' יהלום, **מחזור ארץ ישראל קודקס הגניזה**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 77-78. לפיוטי אליהו בהבדלה שבהם הוא מתואר כמבשר הגאולה ראו: ב' בר תקוה, "אליהו הנביא בפיוטי ההבדלה", **לאות זכרון**, רמת גן תשס"ז, עמ' 239-279.
- 9 רבי משה בן מכיר, בספרו 'סדר היום' (סדר הבדלה), כתב שיש להזכיר את שמו נ"ב פעמים. לעומתו, רבי אליהו וולף כתב שיש לומר את שמו ק"ל פעמים (אליה רבה רצה, ז). וראו עוד בזה טעם הזכרת שמו במוצ"ש: י"י הלברשטאם, הליכות חיים, נתניה תשס"ד, עמ' רמד, הערה טז.
- 10 על ההבדלים ביחס לאגדה ראו: י' פרנקל, "דרכי האגדה בפרשנות", **דרכי האגדה והמדרש**, תל אביב תשנ"ו, עמ' 501-531. ליחסו של רמב"ם לאגדה ראו עוד להלן הערה 42. על היחס השונה לתוקפם ההלכתי ראו: א' גרוסמן, "שורשיו של קידוש השם באשכנז הקדומה", י' גפני וא' רביצקי (עורכים), **קדושת החיים וחירוף הנפש: קובץ מאמרים לזכרו של אמיר יקותיאל**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 99-130; הנ"ל, "בין 1012 ל-1096: הרקע התרבותי והחברתי לקידוש השם בתנ"י", י"ט עסיס ואחרים (עורכים), **יהודים מול הצלב: גזרות תתנ"ו בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה**, ירושלים תש"ס, עמ' 55-73; הנ"ל, "קידוש השם במאות ה"א וה"ב", **פעמים** 75 (תשנ"ח), עמ' 38-41; י"מ תא-שמע, "התאבדות ורצח הזולת על קידוש השם: לשאלת מקומה של האגדה במסורת הפסיקה האשכנזית", י"ט עסיס ואחרים (עורכים), **יהודים מול הצלב: גזרות תתנ"ו בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה**, ירושלים תש"ס, עמ' 150-156. לסקירת נושא זה בהרחבה ראו: נ' גוטל, "אגדה והלכה: בין אשכנז לספרד", **חדשים גם ישנים: בנתיבי משנתו ההלכתית-הגותית של הרב קוק**, ירושלים תשס"ד, עמ' 236-240; א' משיח, **הלכה בתמורות הזמן במשנתו של הרב שלמה זלמן אוירבך**, רמת גן תשע"ג, עמ' 32-37.

מדרשי אליהו

העיון במדרשי חז"ל השונים מלמד כי לדעת כולם אליהו זכה בחיים נצחיים, אך ביחס לזיהויו כפינחס חלוקות הדעות. האלמוות של אליהו עולה ממספר רב של מקורות. בברייתא המובאת בתלמוד (בבא בתרא קכא ע"ב) נאמר: "אליהו ראה את אחיה השילוני ועדיין קיים". במקום אחר (מו"ק כו ע"א) מצינו שאמר ריש לקיש לרבי יוחנן רבו: "אליהו חי הוא", ונראה שרבי יוחנן הסכים עמו. בתרגום יונתן נאמר שאליהו זכה לחיי נצח על ידי כך שהפך למלאך, וכמו שתרגם את הפסוק "הנני נותן לו את בריתי שלום" (במ' כה, יב) – "האנא גזר ליה ית קימי שלם ואעבדיניה מלאך קיים וייחי לעלמא למבשרא גאולתא בסוף יומיא" [תרגום: הנני גוזר לו את בריתי שלום ואעשהו מלאך קיים ויחיה לעולם לבשר הגאולה בסוף הימים].

המקור לזיהויו כפינחס מובא במדרשים בשם רבי שמעון בן לקיש (להלן: רשב"ל) ורבי אליעזר (להלן: ר"א). כך מובא בילקוט שמעוני (פינחס תשעא):

אמר רשב"ל: פינחס הוא אליהו, א"ל הקב"ה אתה נתת שלום בין ישראל ובני בעולם הזה אף לעתיד לבא אתה הוא שעתידי ליתן שלום ביני לבין בני שנאמר "הנה אנכי שולח לך את אליה הנביא לפני בוא יום ה' וגו' והשיב לב אבות על בנים" (מלאכי ג, כג). רבי אליעזר אומר: הסב הקב"ה שמו של פינחס בשמו של אליהו ז"ל.¹¹

לדברי רשב"ל ור"א, פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן האריך ימים מאות שנים עד לתקופתו של אחאב מלך ישראל, שאז התגלה ופעל שוב בציבור תחת השם 'אליהו'. לדבריהם שפינחס הוא אליהו, היה אליהו כהן וכן שבת לוי, שבדרך נס האריך ימים על אף היותו אדם בן תמותה.

אלא שבניגוד גמור לדבריהם, מדרשים רבים חולקים על קביעה זו ומהם עולה כי אין כל זיקה בין פינחס לאליהו. בבראשית רבה (עא, יא, עמ' 833) נחלקו התנאים האם אליהו מבני בניה של זלפה שפחת לאה ומשבט גד, או שהיה מבני בניה של רחל ומשבט בנימין. לכל הדעות המובאות שם לא היה אליהו כהן ואפילו לא משבט לוי. וכך מובא שם:

"ותאמר לאה בא גד" (בר' ל, יא) – אתיא גדא דביתא אתא גדא דעלמא, בא

11 כן הוא גם בפרקי דרבי אליעזר מז. גם הסוגיה במסכת בבא מציעא קיד ע"ב, שבה תמה רבה בר אבוח על שהותו של אליהו בבית הקברות, מתבארת לדעת הסובר שפינחס הוא אליהו, וכמו שהעיר שם רש"י ד"ה 'לאו כהן מר'. וראו עוד שם בדברי התוספות ד"ה 'א"ל ולא כהן הוא מר', שהקשה ר"י שאם אליהו כהן כיצד התמודד על בן האלמנה המת (ראה מל"א יז, כא). מדרשים אחרים מזהים את אליהו ככהן אך אינם נוקטים במפורש שפינחס הוא אליהו, ראו: פסיקתא רבתי ד, ב; שוחר טוב מג, א; תרגום יונתן דב' לג, יא.

מי שעתיד לגדד משתיתן של עובדי כוכבים ומנו? אליהו! [ביאור: ותאמר לאה בא גד - בא מזל הבית בא מזל העולם; בא מי שעתיד לגדוע יסודם של עובדי כוכבים ומי הוא? אליהו!]

אליהו משל מי? ר' אלעזר אמר משל בנימין דכתיב "וַיַּעֲרֹשׂ אֱלֹהִים וְזָכְרִי בְּנֵי יִרְחָם" (דה"א ח, כז) "כל אלה מבני בנימן" (שם מ); ר' נהוראי אמר משל גד היה, הדא הוא דכתיב: "ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד" (מל"א יז, א)... פעם אחת נחלקו רבותינו בדבר אלו אומרים משל גד ואלו אומרים משל בנימין בא ועמד לפניהם, אמר להם: רבותינו מה אתם נחלקים עלי, אני מבני בניה של רחל אני.

לדעה הראשונה הנזכרת במדרש וכן לדעת רבי נהוראי, אליהו היה משבט גד, בנה של זלפה שפחת לאה, ואילו לדעת רבי אלעזר, אליהו מבני בניה של רחל ומשבט בנימין היה. נראה שכותב המדרש נטה לדעת רבי אלעזר, ועל כן הזכיר בסמוך את המובא בתנא דברי אליהו רבה (יח), שנחלקו החכמים ביניהם בדבר ייחוסו של אליהו, עד שבא אליהו עצמו והודיעם שמבני בניה של רחל הוא.¹²

מדרש נוסף המייחס את אליהו לשבט גד ולא לשבט לוי, מובא במדרש תהלים (שוחר טוב צ, ג) המבאר שאחד עשר מזמורי תהילים צ-ק נתחברו על ידי משה כנגד אחד עשר השבטים. על פי המובא שם, משה חיבר את מזמור צד ("אל נקמות") כנגד שבטו של גד שממנו יצא אליהו שנקם בנביאי הבעל:

אחד עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים, ואלו הן: "תפלה למשה איש האלהים" (תה' צ) - כנגד "יחי ראובן ואל ימות" (דב' לג, ו)... "אל נקמות ה' אל נקמות הופיע" (תה' צד) - כנגד שבטו של גד שאליהו זכור לטוב עומד ממנו, שהוא משתיתו של עולם.

גם בבירייתא (בבא בתרא קכא ע"ב) הנזכרת לעיל, שממנה עולה שאליהו לא מת, לא היה אליהו כהן. וכך מובא שם:

תנו רבנן: שבעה קפלו את כל העולם כולו: מתושלח ראה אדם, שם ראה מתושלח, יעקב ראה את שם, עמרם ראה את יעקב, אחיה השילוני ראה את עמרם, אליהו ראה את אחיה השילוני ועדיין קיים.¹³

12 לניתוח הדעות השונות בחז"ל ראו: מ' איש שלום (לעיל הערה 2), עמ' 26. ניסיון להעריך את התמורות השונות בספרות חז"ל ובני דורם בנוגע לייחוסו של אליהו ראו: מ' איילי, "אליהו מהיכן בא: ייחוסו ומוצאו של אליהו הנביא בדרשות חז"ל", **טורא** ג (1996), עמ' 43-66.

13 באבות דרבי נתן (נוסחה ב) לח במקום 'עמרם' נכתב 'סרח' (בת אשר); סדר עולם רבה א. כיוצא בזה כתב רבי משה הדרשן בפירושו (דה"א ט, ב): "וכל האומר פנחס בן אלעזר זה אליהו, שקר נסכו, כי אט ועיקל תהלוכו... פנחס אינו אליהו שכן מצינו... שבעה כיפלו את העולם... היה לו לאמר 'אליהו

לדברי מחבר הברייטא, שבעה בני אדם הקיפו בחייהם את שנות העולם מבריאיתו ועד עצם היום הזה: אדם הראשון – מתושלח – שם – יעקב – עמרם – אחיה השילוני – אליהו. על דברי הברייטא העירו כמה מפרשני התלמוד¹⁴ שהתנא ששנה את הברייטא סובר שפינחס אינו אליהו, שאם לא כן היה אומר שמשה ראה את עמרם ופינחס ראה את משה ועדיין הוא קיים (יעקב – עמרם – משה – פינחס), או אפילו שישה קיפלו את כל העולם, שהרי יאיר בן מנשה (בן יעקב) ראה את יעקב, ופינחס ראה את יאיר (יעקב – יאיר – פינחס).

דעת חכמי ספרד

המסקנה העולה מסקירת המדרשים היא שהאלמוות של אליהו נזכר בכולם ללא חולק, אולם ביחס לזיהוי אליהו כפינחס חלוקות הדעות; אמנם יש כאלה שסברו שפינחס הוא אליהו, אך הדעה הרווחת היא שפינחס אינו אליהו. להלן נעייין בדברי חכמי ספרד, שמהם עולה תמונה שונה. יש מהם שסברו שאליהו חי ומעולם לא מת ויש מהם שאף הוסיפו שפינחס הוא אליהו, אולם רבים מהם לא ראו במדרשים אלו עובדה היסטורית אלא דרש בלבד.

הדעה שאליהו חי

בהסתמכו על המובא במדרשים ללא חולק, כתב רמב"ן שאליהו לא מת אלא חי בגופו בעולם הזה. כך כתב בפירושו לפסוק "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (וי' יח, ד): "והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו, כאילו אינם בעלי גוף, וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם בלבד, כענין באליהו, בהדבק נפשם בשם הנכבד, יחיו לעד בגופם ובנפשם, כנראה בכתוב באליהו, וכידוע ממנו בקבלה". נראה שבעקבותיו הלכו גם רשב"א (בבא בתרא קכא ע"ב ד"ה 'אחיה') והריטב"א (שם ד"ה ת"ר') שכתבו: "אליהו עדיין הוא בעולם ונראה לראוין לו".

לאותה מסקנה אך ממניעים אחרים הגיעו ראב"ע, רלב"ג ואברבנאל¹⁵ שאימצו את המובא בחז"ל מאחר שמצאו לכך סימוכין: (א) לא נזכרה באליהו מיתה אלא נאמר עליו שעלה בסערה השמימה. (ב) במר נפשו אמר אליהו לה': "קח את נפשי כי לא טוב

ראה את אהרן... ובראשית רבה (עא) ובתנא דבי אליהו (פי"ח) שאמר לחכמים... אני מבני בניה של רחל. מכאן אני רואה שאפילו כהן לא היה. ואפילו לדברי רבותינו (ב"מ קיד ע"ב) שאמר לאו כהנא את בתמיה, מכל מקום אינו אומר פנחס זה אליהו" (ראו: **כתבי ר' אברהם עפשטיין**, א, ירושלים תש"י, עמ' רלב-רלג).

14 רשב"ם ד"ה 'אחיה'; תוספות ד"ה 'שבעה'; רשב"א ד"ה ת"ר'; ריטב"א ד"ה ת"ר'.

15 ראב"ע מ"ג, כד; רלב"ג שופ' ו, ו-י; שם, יח-כא; מ"א יז, א; מ"ב ב, א; דה"א ט, כ; אברבנאל מ"א יז; מ"ב ב, יב; דב' לד, ה.

אנכי מאבותי" (מל"א יט, ד) – משמע שנשתנה מאבותיו בכך שזכה לאריכות שנים מופלגת, ולכן כאשר קץ בחייו ביקש מה' שייקח את נפשו.¹⁶ (ג) לאחר שעלה בסערה לשמים ורוח ה' נחה על אלישע תלמידו, הגיע מכתב מאליהו אל יהורם בן יהושפט מלך יהודה, וכמו שנאמר: "ויבא אליו מכתב מאליהו הנביא" (דה"ב כא, יב).¹⁷ נראה שפסוק זה הוא המניע העיקרי להכרעתו של רלב"ג שאליהו לא מת.¹⁸ (ד) בנבואת מלאכי נאמר "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" (מל"ג, כג) – משמע שאליהו חי ויתגלה לישראל בסמוך לגאולה, ולכך "אמר 'את אליה הנביא' – עם ה"א הידיעה".¹⁹

יש להעיר ששיטת אברבנאל צריכה ביאור מפני שלכאורה דבריו סותרים זה את זה. בספרו "ישועות משיחו", על המסופר בתלמוד (סנהדרין צח ע"ב) שרבי יהושע בן לוי פגש את אליהו ואת רשב"י, כתב לתמוה: "והנה ההגדה הזאת אי אפשר לנו לפרשה כפי פשוטה כפי הנגלה, אם בענין מציאת אליהו ורשב"י, שהיה כבר מת ואיך מצאם וידבר עמם והם לא היו בחיים הגשמים האלה זה שנים רבות... היעלה על לב בעל דעת שקרה כל זה בהקיץ בפועל ובמציאות?"²⁰ הרי שלדעתו אליהו אינו בחיים ואילו

16 וכ"כ רד"ק (מל"א יט, ד), שמפסוק זה משמע שאליהו האריך ימים וזו ראייה לסוברים שפינחס הוא אליהו.

17 מאחר שנאמר "ויבוא אליו מכתב מאליהו" ולא נאמר "וימצא" או "ויבוא אליו מכתב שהניח אליהו", נראה שהמכתב נשלח מאליהו עצמו ולא שמצאו מכתב שכתב קודם הסתלקותו (ראב"ע שם).

18 וזו לשונו: "כי כבר נכללו בדברים ההם ענינים לא יתכן שיאמרם הנביא קודם היותם, והוא מה שגנהו [את יהורם מלך יהודה] על שלא הלך בדרכי אבותיו הטובים, והלך בדרכי מלכי ישראל, והרג את אחיו בית אביו הטובים ממנו, ויעד אותו שישגיחו עונש נפלא על זה, כמו שנזכר שם (דה"ב כא, יב-טו); וזה לא יתכן שיעד בו הנביא קודם העשות החטאים, כי אע"פ שיראה הנביא באיש אחד שכבר יחטא חטא מה, הנה האיש הוא יוכל להשמר שלא יחטא, כי השם יתברך לא יכריח האדם שיחטא, ושמהו בעל בחירה כדי שימלט מאלו הרעות הנפשיות והגופיות, כמו שביארנו בשלישי מ'ספר מלחמות ה'". והנה אם לא היה יכול להשמר מזה לא היה ראוי שיענש עליו, כי הוא אנוס בעשיית החטא ההוא, וזה מבואר מאד" (רלב"ג מל"א שם).

19 רלב"ג מל"א שם; דה"א שם. חוקרים רבים עסקו בשאלה מה הניע חלק מבעלי האגדה לזהות את אליהו הנביא מגלעד, שם ישבו השבטים ראובן, גד וחצי שבט המנשה, עם פינחס. י"מ גוטמן (לעיל הערה 2, עמ' 24) סובר כי "היסוד אשר השערה זו בנויה עליו היא מידה אחת אשר אליהו ופינחס משותפים בה, והיא הקנאה לאלוהים"; גינצברג (L. Ginzberg, *Die Haggada bei den Kirchenvatern*, 1. Theil), (1899, p. 78) הצביע על אריכות הימים המופלגת ששניהם זכו לה, ור' ציון מנה "שורה ארוכה של תכונות ותופעות זהות אצל שניהם" (איילי, לעיל הערה 12, עמ' 54-55).

20 ר' יצחק אברבנאל, **ישועות משיחו**, מכון מאורי ספרד, ירושלים תשנ"ג, העיון הראשון, פרק ב, עמ' מט. השוו לדבריו בפירושו למלכים (מל"ב יב): "ואמנם אם מת אליהו או לא ובאיזה מקום הוא, אין לנו בזה מקום לעמוד עליו מדרך הסברא ושקול הדעת, כי אם מקבלת אבותינו החכמים ז"ל, עם מה שיראה מהערות הפסוקים והוראתם... הנה אין ראוי שנאמין... שנשרף גופו ובגדיו בחלק האויר ההוא החם או ביסוד האש [לפי המקובל בזמנו, כדור הארץ מוקף בגלגלים, ואחד מהם הוא גלגל האש] אשר עליו... כי אם היה זה כן, לא היה הכתוב מגזם (=מפליג) ענינו כשלוקח אליהו ושלוקח בסערה, ולמה לא יחליט

בפירושו לתורה קיבל את דעת הסוברים שלא מת.²¹

פינחס הוא אליהו?

זיהוי אליהו כפינחס נדחה על ידי רבים מחכמי ספרד בימי הביניים. ראב"ע שלל זאת במפורש והוכיח מהנאמר על פינחס "והיתה לו ולזרעו אחריו" (במ' כה, יג): "ומלת אחריו – לאות שמת, ואינו אליהו כלל".²² גם אברבנאל (שופ' ו, יט-כ) שלל זאת וכתב בהסתייגות "אבל פשט הכתובים לא יסבלהו".²³

בין פרשני המקרא הבודדים שקיבלו זאת כנתון היסטורי היה רלב"ג. לדעתו, הואיל שמצאנו במקרא שפינחס האריך ימים באופן מופלג, שהרי היה כהן בתקופת מעשה פילגש בגבעה (שופ' כ, כח) שהתרחש יותר משלוש מאות שנים לאחר היציאה ממצרים,²⁴ וכן נזכר גם עשרות שנים לאחר מכן כממונה על בני לוי בימי דוד (דה"א ט, כ),²⁵ על מנת להמעיט בחריגות התופעה של חיים מופלגים כל כך גם לפינחס וגם לאליהו, קיבל רלב"ג את דעת החכמים הסוברים שפינחס הוא אליהו.

בו (יאמר בצורה חד־משמעית) שם המות? האם יאמר שהאנשים הנשרפים אינם מתים כמו הנקברים בארץ? ומפני זה האמנתי אני דברי חכמינו ד"ל שאליהו נלקח בסערה לשמים – רוצה לומר באויר (=רוצה לומר: לא הגיע עד גלגל האש), ושהולכתו הסערה ותשאהו רוח לגן עדן אשר בארץ, וששם הוא יושב בגוף ובנפש. ולכן אמרו שאליהו לא מת, ואמרו גם כן שלא עלה לרקיע, ואמרו שהיו רואים אותו בבית המדרש, ושיבוא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא להיותו באותו אופן אשר זכרתי".

21 על גמישות מתודולוגית בפרשנותו של אברבנאל ראו: מ"צ סגל, "ר' יצחק אברבנאל בתור פרשן המקרא", **תרכ"ז** ח (תרצ"ז), עמ' 282-281; J. Haas, "Divine Perfection and Methodological Inconsistency: Toward an Understanding of Isaac Abarbanel's Exegetical Frame of Mind", *JSQ* 17,4 (2010), pp. 318-342; ע' ויזל, "בין שאלתו של יצחק אברבנאל לתשובתו של יוסף חיון", מ' אביעז, א' עסיס, י' שמש (עורכים), **זר רימונים**, רמת גן תשע"ג, עמ' 604.

22 רבינו בחיי בן אשר דחה טענה זו וכתב (במ' כה, יג): "אבל האמת הוא כדעת רז"ל כי פינחס הוא אליהו, ובאור מילת 'אחריו' - אחרי הסתלקותו". בשונה מרלב"ג הנזכר להלן, קבלתו של רבינו בחיי קביעה זו נבעה מתפיסתו את דברי חז"ל כדברי קבלה ולא משום שכך עולה ממשוטו של מקרא. גם רש"י, גדול חכמי צרפת, לא הכריע כשיטה זו אלא כתב: "דאיכא למאן דאמר דאליהו הוא פינחס" (בבא מציעא קיד ע"ב, ד"ה 'לאו כהן מר').

24 וכך כתב רד"ק (שופ' כ, כח): "מפני שלא יאמינו בני אדם כי אותו פינחס היה, לפי שיש משנותיו עד הזמן ההוא יותר משלש מאות שנה, לפיכך יחסו עד אהרן; וחיה זמן רב, כי האל יתברך הבטיחו בזה על אשר קנא בשטים, ואמר 'הנני נותן לו את בריתי שלום' (במ' כה, יב), ואמר 'בריתי היתה אתו החיים והשלום' (מל' ב, ה), ועל פינחס אמר".

25 גם בבראשית רבה (ס, ג) מייחסים אריכות שנים מופלגת לפינחס, ועל פי המסופר שם הוא חי גם בתקופתו של יפתח שחי כשלוש מאות שנה לאחר יציאת מצרים (ראו שו' יא, כו), וכך מובא שם: "ולא היה שם פנחס שיתיר לו [ליפתח] את נדרו? אלא פנחס אמר: הוא צריך לי ואני אלך אצלו! ויפתח אמר: אני ראש קציני ישראל ואני הולך לי אצל פנחס?!". נוסח מעט שונה למדרש זה ראו בתענית ד ע"א.

לשם חיזוק קביעתו הצביע רלב"ג²⁶ על מספר קווי דמיון משותפים לפינחס ולאליהו: (א) שניהם האריכו ימים. (ב) על שניהם נאמר בתורה שנתן להם ה' ברית שלום. על פינחס נאמר "הנני נתן לו את בריתי שלום" (במ' כה, יב) ועל אליהו נאמר בנבואת מלאכי "בריתי היתה אתו החיים והשלום" (מל"ב, ב). (ג) לדעת רלב"ג שמלאך ה' הנזכר אצל גדעון הוא פינחס, מצאנו ששלח את קצה המשענת אשר בידו והעלה באש את הבשר והמצות שהיו על גבי הצור (שופ' ו, כא), כדוגמת המופת שעשה אליהו בהר הכרמל (מ"א יח). (ד) לדעת רלב"ג את שניהם נשאה רוח ה'. את פינחס, שהוא המלאך הנראה אל גדעון, נשאה הרוח כדרך כל מלאך ה', ובאליהו נאמר לו על ידי עובדיה "יהיה אני אלך מאתך ורוח ה' ישאך" (מל"א יח, יב), וכן היה עמו לבסוף כשעלה בסערה לשמים. (ה) שניהם קינאו לה'. על פינחס נאמר "בקנאו את קנאתי בתוכם" (במ' כה, יא) ואליהו העיד על עצמו "קנא קנאתי לה' אלוהי צבאות" (מל"א יט, י).

חשוב לציין כי ראיות רלב"ג לאריכות ימיו של פינחס אינן מוחלטות אלא נתונות במחלוקת פרשנית. לדעת חז"ל²⁷ וחלק מפרשני המקרא,²⁸ סיפור פילגש בגבעה אמנם נזכר בסוף ספר שופטים אך התרחש דווקא בתחילת תקופת השופטים. גם את הזכרתו ככהן הממונה על הלויים ממשפחת קרח (דה"א ט, כ) ניתן לבאר כנתון היסטורי ולא כמשקף את תקופת דוד (ראו רד"ק שם).

זיהוי אליהו עם פינחס הכהן והקביעה שזכה לחיי נצח מעלים גם מספר קשיים. הקדמונים דנו בשאלות מדוע לא הוכיח פינחס את ישראל כל ימי השופטים עד שהוצרכו לנביאים אחרים שיוכיחום? ועוד, אם אליהו הוא פינחס הכהן, כיצד זה נטמא למת בשעה שהשתטח על בן האלמנה המת (מל"א יז, כא)?

בתשובה לשאלה הראשונה כתב רלב"ג (שופ' ו, ו-י) שייתכן "שהוא לא היה מתנבא רק לעתים רחוקים, ולא יהיה לו כח יתישר בו להנהיג העם; ולזה גם כן תמצא בזה המקום שהוצרך למנות גדעון על פועל מלחמת מדין; ועוד ייתכן שהיה פינחס כאלהו, "פעם נראה ופעם נעלם כשישאהו רוח ה' אל מקום רחוק".

את השאלה השנייה נשאל רלב"ג (**שו"ת רדב"ז** ח"ו רג) ותירצה בשבע דרכים שאת ארבע מהן דחה. (א) הנער לא מת באמת.²⁹ (ב) הצרפית נוכרית הייתה ומתי גויים אינם

26 חלק מהדוגמות שלהן מצויות בדברי אברבנאל שעמד על הדמיון הרב שבין אליהו ופינחס, אף שלדעתו אין מדובר באותו אדם אלא בדמיון בלבד.

27 "בימי כושן רשעתים היה פסלו של מיכה, שנאמר 'ויקימו להם בני דן את הפסל וגו'" (שופ' יח, ל), ובימיו היתה פילגש בגבעה" (סדר עולם רבה יב).

28 ראו לדוגמה: רב חפץ בן יצליח גאון, **ספר המצוות** שורש 'כתר'; הובאו דבריו אצל **רבי אברהם בן שלמה, פירוש נביאים ראשונים, יהושע שופטים**, הרב י' קאפח (עורך), ירושלים תשנ"ט, עמ' שד-שה.

29 כך מובא ברד"ק (מל"א יז, יז) בשם 'יש אומרים', וכך משמע מדברי התרגום יונתן (שם, כ) שתרגם "הרעות להמית את בנה" – "לא יתבאש לה ולא ימות בנה". רלב"ג לא קיבל תירוץ זה מאחר שלדעתו

מטמאים.³⁰ (ג) היה ברור לאלהיו שיחיה המת הזה ולכך היה מותר מפני פיקוח נפש.³¹ (ד) אלהיו לא התמודד על הנער ממש אלא בסמוך לו.³² (ה) הוראת שעה הייתה. (ו) מת מצווה היה שאין לו קוברים וטומאה דחוויה אצלו. (ז) לפי דעת "חכמי הנסתרות לא קשיא כלל, כי האומר פנחס זה אלהיו – שורש נשמתו של פנחס; וכשאמרו לו 'ולא כהן הוא מר?' לא רצה לגלות הסוד".

אלהיו ככל האדם

מנגד, היו מחכמי ספרד שראו בכל דברי חז"ל אלו דרש ולא פשט, ולדעתם אלהיו הנביא מת ככל האדם, ובוודאי שאין לומר שפינחס התגלה מאות שנים מאוחר יותר כאלהיו. תחילה נציג את אלו שכתבו זאת במפורש, ולאחר מכן נעניין בשיטת רמב"ם שיוחסו לו דעות אחרות.

לדעת רס"ג אלהיו מת ככל האדם, וכמו שכתב רבי אברהם בן שלמה (להלן: ראב"ש) בשמו: "אבל דעתנו בדבר אלהיו ז"ל, הרוחות הרימוהו במקום שרצה השי"ת שיעמוד שם, ושם חי עד זמן שהוא ידוע רק לאלהים, והתפרנס במה שהזמין לו ה', ולא נמלט מן המות".³³ לדעת ראב"ש גם פינחס לא האריך ימים באופן חריג, ולכן כתב בביאורו שפרשת פילגש בגבעה (כמו גם פרשת פסל מיכה) אירעה בסמוך לכניסתם לארץ, וכן שלל את זיהויו של אלהיו כפינחס. וזו לשונו (לעיל הערה 28, שופ' כ, עמ' שה-שו):

אבל מי שסובר כי פנחס הוא אלהיו, ושהוא חיה זמנים הללו וזולתם, לא ימצא סמך לדבריו, ולא הכרח מחייב כן... ואע"פ שנתמך בדברי מקצת הראשונים ז"ל (=חז"ל), נאמר לו כי זה דברי יחיד ולא באה עליו הסכמה אלא על הפכו, והחליטו (-וקבעו, והסכימו) כי פינחס קיבל ממשה, ושעלי קיבל ממנו, ושאלהיו קיבל את הקבלה מאחיה השילוני מדוד משמואל ומעלי.³⁴ ומן המוכחש שיהא

פשט הכתוב והמדרשים הוא שהילד מת. וכן כתב אברבנאל (מל"א יז, יג) בשם 'רבים' שהבינו כך מדברי רמב"ם במורה נבוכים (א, מא), אך הוא דחה את דבריהם ולדעתו דיוקם בדברי רמב"ם אין לו מקום.

30 רדב"ז דחה זאת מאחר שלדעת חז"ל בן האלמנה הצרפית שהחיה אלהיו הוא יונה בן אמיתי, ועוד שמתי גויים מטמאים במגע, ועוד שהאלמנה נשבעה בשם ה', ועוד שקשה להניח שבשביל גויה היה ה' מחיה מתים.

31 כך תירצו התוספות (ב"מ קיד ב, ד"ה 'אמר ליה'). רדב"ז דחה תירוץ זה מאחר שאין סומכין על הנס; ועוד, שאם ברור שיחיה אין כאן פיקוח נפש.

32 ומה שנאמר "ויתמודד על הילד" (מל"א יז, כא), אין הכוונה עליו ממש אלא בסמוך לו, על דרך "ועליו מטה מנשה" (במ' ב, כ). רדב"ז דחה תירוץ זה מאחר ומשמע שהתמודד עליו ממש ולא בסמוך לו, ועוד שכתוב "ויעלה אל העליה" (שם יט), ואם כן נטמא בטומאה משא ובטומאת אוהל.

33 "נספח א", בתוך: מ' צוקר, (עורך), פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, ניו יורק תשמ"ד, עמ' 434.

34 ראו הקדמת רמב"ם למשנה תורה: "ואלעזר ופנחס ויהושע שלשתן קבלו ממשה. וליהושע שהוא תלמידו של משה רבינו מסר תורה שבעל פה וצוהו עליה. וכן יהושע כל ימי חייו למד על פה. וזקנים

ע"ה אחרי שלמד ממשה וידע מה שלמדו, שמא עזב הדבקות בעמל התורה או שכחה עד שהוזקק לקבל מן תלמיד תלמיד תלמידו?³⁵

גם רד"ק סבר שאליהו הנביא מת, וכעולה מתיאורו את עלייתו השמימה (מל"ב ב, א):

ורוח הסערה העלתה אותו מן הארץ אל האויר, כמו שמעלה הדברים הקלים, כן העלתו ברצון האל עד גלגל האש; ושם נשרפו בגדיו זולתי האדרת, וכלה בשרו ועצמו, והרוח שבה אל האלהים אשר נתנה (ראו קה' יב, ז)... ודעת המונינו, גם חכמינו, כי הכניסו האל בגן עדן עם גופו, כמו שהיה אדם הראשון קודם שחטא; וכן הכניס חנוך שם. ובדרש (דרך ארץ זוטא א): כי עשרה הם שנכנסו חיים לגן עדן.

הביטוי "והרוח שבה אל האלהים אשר נתנה" נכתב על פי הפסוק בקהלת י, ז: "וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה", שללא ספק מתאר מיתה כדרך כל הארץ. את דברי רבותינו שאליהו נכנס בגופו בגן עדן ושהיה אחד מעשרה שנכנסו בחייהם לגן עדן, מכנה רד"ק "דעת המונינו" ו"דרש". רד"ק חזר על דבריו במקומות שונים בפירושו. לדוגמה, בביאורו לפסוק "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" (מל"ב, כג), כתב רד"ק: "והטעם, ששייב נשמתו שעלתה לשמים אל גוף נברא כגופו הראשון, כי גופו הראשון שב אל הארץ בעלותו, כל יסוד אל יסודו; ואחר שיחיה אותו הגוף, ישלחנו לישראל לפני יום המשפט".

נראה שרד"ק שלל גם את זיהויו של אליהו כפינחס והסתייג ממנו. בפירושו לפסוק בדברי הימים (דה"א ח, כז) שבו נאמר שפינחס בן אלעזר ממונה על משפחת הקרחי, כתב רד"ק שלושה פירושים: מדובר בציון היסטורי שלא משקף את תקופת דוד; לדעת חז"ל פינחס הוא אליהו; "יש מפרשים" המחלקים בין פינחס בן אלעזר הכהן לפינחס בן אלעזר הלוי הנזכר בפסוק. לאחר שהביא ראיה לדברי חז"ל, כתב רד"ק "והפירוש הנכון הוא מה שפירשתי".

בשני מקומות נוספים התייחס רד"ק לדברי הסוברים שפינחס הוא אליהו והשאיר את

רבים קבלו מיהושע. וקבל עלי מן הזקנים ומפינחס. ושמואל קיבל מעלי ובית דינו. ודוד קיבל משמואל ובית דינו. ואחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה ושמע ממשה והיה קטן בימי משה והוא קיבל מדוד ובית דינו. ואליהו קיבל מאחיה השילוני ובית דינו".

35 וראו עוד בפירושו לספר מלכים (פירוש נביאים ראשונים לראב"ש, מלכים א, קריית אונג, תשס"ו, עמ' שיז): "אבל אמרו ויעל אליהו בסערה השמים, אין אנו בדעה בו שהוא נשלח אל השמים, כי אנו מכחישים שיתקיים האדם למעלה מן המקיף... וכל שכן על הגלגלים האשיים (ראו הערה 20 לעיל)... ומה ענין אמרו 'בסערה השמימה', נאמר, שהוא הגיע לתכלית בעליה ובשגב... וכך אנו בדעה באליהו ז"ל, שהרוחות הרימוהו והורידוהו היכן שרצה הבורא, שמור, ושהוא קיים עד עתה היכן שידוע הבורא, ניזון ממה שחנן הבורא, ואח"כ אי אפשר בלעדי המות. עד כאן דברי רס"ג".

דבריהם בספק, וזו לשונו (מל"א יז, א): "ונחלקו רבותינו ז"ל מאי זה שבט היה; מהם אמרו (בראשית רבה עא, יא): משבט גד היה, ומהם אמרו: משבט בנימן היה; ומהם אמרו (פרקי דרבי אליעזר מז): פינחס זה אליהו; וכל אחד מהם סומך דבריו אל הפסוקים בדברים רחוקים, ואנחנו לא ידענו האמת"; וכן כתב במקום אחר (שו"כ, כח): "ומקצת רבותינו ז"ל אמרו (ראו שם מז), כי פינחס זה אליהו; ומקצתם אמרו (בראשית רבה עא, יב), כי אליהו מבני בנימן היה; ויש להם סמך בזה בדברי הימים (דה"א ח, כז)".

שיטת רמב"ם

כנזכר לעיל (עמ' 8), מאחר שראב"ש שאב את דבריו מדברי רמב"ם בהקדמתו לספרו 'היד החזקה' שבה עמד על שושלת הקבלה ממשה ועד שמואל ודוד, ברור הוא שגם לדעת רמב"ם אין לומר שפינחס הוא אליהו וגם לא שזכה לאריכות ימים ולחיי נצח. קביעה זו עולה בקנה אחד עם משנתו הפילוסופית של רמב"ם שבה קבע ש"אי אפשר להיות גוף שאין לו קץ" (הל' יסודי התורה א, ז).³⁶ אולם רדב"ז ורבי יוסף קארו כתבו להיפך. במחלוקת שבין רבן שמעון בן גמליאל ורשב"י בנוגע לשאלה האם קבר גוי מטמא באוהל, פסק רמב"ם כרשב"י שאינו מטמא.³⁷ פסק זה טעון הסבר מאחר ש"בכל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו" (כתובות עז ע"א)³⁸ וכך אכן פסקו ר"ת ור"י.³⁹ להסבר הכרעת רמב"ם כתב רדב"ז שהוא נסמך על המובא בגמרא (ב"מ קיד ע"ב) שרבה בר אבוא פגש את אליהו בבית הקברות ושאלו: "לאו כהן הוא מר, מאי טעמא קאי מר בבית הקברות?" השיבו אליהו שהלכה כרשב"י. וכתב על כך רדב"ז (הל' אבל ג, ג):

פסק רבינו כרשב"י... וכן אמר אליהו דקברי הגוים אין מטמאין באהל... ועל זה

36 מכיון שכך, כמובן שאין צורך לקבל את המעשה המובא בספר 'וזאת ליהודה' המתאר את התגלותו של אליהו לרמב"ם ואין לראות בכך מסורת אמיינה, כי בוודאי הפליג המחבר על מידותיו (ראו זאב לעבאוויטש, **וזאת ליהודה**, בני ברק תשס"ז, עמ' לו).

37 "וכן היה רשב"י אומר קברי עכו"ם אינן מטמאין באהל שנאמר 'ואתן צאני צאן מרעייתי אדם אתם' (יחזקאל לד, לא) - אתם קרויין אדם, ואין נכרים קרויין אדם" (יבמות ס ע"ב).

38 כל הראשונים כתבו שכך דעת רשב"ג, ורשב"א (יבמות סא ע"ב) נראה שציטט את דבריו במקורם במשנה כך: "רשב"ג אומר, מדורות הגוים (מגורי הגוים) טמאים מפני שהנשים קוברות שם את נפליהם". אמנם לפנינו משנה זו (אהלות יח, ז) אינה מופיעה בשמו אלא שנויה בסתם. אלא שבמשנה במסכת אהלות יח, ט מובא: "רבן שמעון בן גמליאל אומר, עיר עובדי כוכבים שחרבה אין בה משום [טומאת] מדור עובדי כוכבים". משמע שדווקא במקרה זה שחרבה סובר רשב"ג שאין להם דין של טומאת מדור גוים, הא סתמא עיר של גוים יש לה דין טומאת מדור. וכן כתב הרא"ש בתשובותיו (ניו יורק תשי"ד, ד"צ וילנא תרמ"ה, ריש כלל ל).

39 דברי ר"ת הובאו בשמו **בחיודשי הרשב"א** (יבמות סא ע"ב) ובדברי הרדב"ז (על הרמב"ם, **ביד החזקה**, הלכות אבל ג, ג) והגהות מימוניות (שם), ודברי ר"י הובאו בשמו בתוספות ביבמות (סא ע"א) ד"ה 'ממגע'.

סמך רבינו לפסוק דלא כרשב"ג... משום דמעשה דאליהו רב (כלומר: למעשה המובא בתלמוד המלמד על מעשה שנעשה כדעה הלכתית מסוימת, יש משקל מכריע בקביעת ההלכה) דהוה קאים בבית הקברות של גוים ואמרינן פנחס זה אליהו.

באופן דומה כתב גם רבי יוסף קארו בספרו 'כסף משנה' (ה'ל' טומאת מת א, יג), והוסיף: "ואע"ג דרבנן פליגי עליה, פסק כמותו משום דמשמע שם דרבינא סבר כוותיה" (ראו יבמות סא ע"א).

אולם כל דבריהם מצריכים ביאור, שמלבד מה שהוכח לעיל, דרכו של רמב"ם היא למעט בנסים ובזרות ככל האפשר – כדוגמת מה שכתב לצמצם את אריכות חייהם המופלגת של הקדמונים הנזכרים בספר בראשית (פרקים ה, יא) רק לאנשים שנזכרו בשמותם בלבד (מורה הנבוכים ב, מז), הסבר שכנגדו יצא רמב"ן (בר' ה, ד) בשצף קצף. לפי רמב"ם גם אין לומר כתרומתו של המיוחס ליונתן (ראו לעיל בעמ' 3), שאליהו הפך למלאך, שהרי לשיטתו התגלות מלאך לאדם אינה בהקיצ כי אם בחלום,⁴⁰ והרי רמב"ם שלל כל הסתייגות בגורמים שמימיים בהוראת הלכה.⁴¹ ובכלל, אם בדברי אגדה עסקינן, דרכו היא שאין לפסוק הלכה על פי מדרשי אגדה.⁴² לכן סביר להניח שרמב"ם יפרש גם הוא את המתואר בספר מלכים כרד"ק ממשיך דרכו,⁴³ כלומר שאליהו מת.

40 מכוח זה כתב רמב"ם (מורה הנבוכים ב, מב) שכל התגלויות המלאכים לבני אדם הם במראה הנבואה ולא בהקיצ, לדוגמה: התגלות המלאכים לאברהם, היאבקות יעקב עם המלאך, התגלות המלאכים ליעקב כמו שנאמר "ויפגעו בו מלאכי אלקים" (בר' לב, ב), עניין בלעם והאתון, יהושע הרואה את המלאך העומד לנגדו, ועוד. על דעה זו חלק בחריפות הרמב"ן (בר' יח, א) ולדעתו ההתגלות היא בהקיצ ולא בחלום. לדבריו: "אבל במקום שיזכיר המלאכים בשם 'אנשים'... הוא כבוד נברא במלאכים, יקרא אצל היודעים 'המלוּבוש', וישג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידיים ובני הנביאים, ולא אוכל לפרש".

41 ראו א"א אורבך, "הלכה ונבואה", בתוך: **מעולם של חכמים**, ירושלים תשס"ב, עמ' 20; וכן היא גם דעתו של הרב רצון ערוסי בשיטת רמב"ם (ראו גולדשטיין, לעיל הערה 3, עמ' 93).

42 כך לדוגמה כתב באיגרתו רבי פנחס הדיין (**אגרת הרמב"ם**, ב, מהד' שילת, ירושלים תשמ"ח, עמ' תסא): "כל אותן הדברים דברי הגדה הן, ואין מקשין בהגדה. וכי דברי קבלה הן, או מילי דסברא, אלא כל אחד ואחד מעין בפסוק כפי מה שיראה לו בן, ואין בזה לא דברי קבלה, ולא אסור ולא מותר, ולא דין מן הדינים, ולפיכך אין מקשין בהן". וראו עוד מה שכתב בהקדמות למשנה (ב"הקדמה למשנה" וב"הקדמה לפרק חלק"), ב"פתיחה" וב"הקדמה" למורה הנבוכים, ושם בחלק ג פרק מג; ביד החזקה, הלכות מלכים יב, ב; וכן אגב דברים בכל חיבוריו ואף בתשובות ובאיגרות שכתב, לדוגמה: איגרת אל חכמי מונטפסליר על גזירת הכוכבים (**אגרת הרמב"ם**, שם, עמ' תעד-תצד) ואיגרת לר' עובדיה הגר (שם, א, עמ' רלו-רלז). רמב"ם כמוֹבן לא היה יחיד בדבר אלא שיקף את דעת הגאונים ודעות שרווחו בתקופתו. גם ראב"ד בספרו דחה הלכה אחרת המובאת באגדה בשם אליהו, להתיר לכהנים להיטמא לצדיקים מאחר שאינם מטמאים; לדבריו: "אין סומכים על הלכות שבמדרשים אם לא שנראה שנתקבלו לבעלי התלמוד" (ר' אברהם בן דוד, **ספר האשכול**, ב, מהדורת אלבק, ירושלים תרצ"ה, סוף עמ' קעד).
43 על דבקותו של רד"ק בתורתו של רמב"ם והגאונים ביחס הנכון לביאור ההגדות, ניתן ללמוד גם

יותר מזה, רמב"ם עצמו באחת מתשובותיו כתב להסביר מדוע פסק כרשב":

אבל באהל לא יטמא (-גוי) לדברי הכל, כמו שאמרו ביבמות (סא ע"א). וזה לדברי הכל וליכא מאן דפליג, כמו שאמר רבינא דהוא בתרא, "דאמר נהי דאמעטיניהו קרא מאטמויי באהל, במגע ומשא מי מיעטיניהו קרא?! [=רבינא שהוא 'אחרון', שאמר: אם כי הפסוק מיעט נוכרים מטומאת אוהל – שאינם מטמאים – האם מיעט אותם הכתוב מטומאת מגע ומשא?]. ואם היו דברי רבינא על רבי שמעון בלבד, הויה ליה למימר [היה לו לומר]: "אמר רבי שמעון, 'נהי דמיעטיניהו קרא מאטמויי באהל', או כך היה לו לומר, 'נהי דאמר רבי שמעון שאין מטמאין באהל, במגע ומשא מי אמר?'. עכשיו דאמר "נהי דמיעטיניהו קרא" וכו' – ודאי לדברי הכל קאמר.⁴⁴

הרי שרמב"ם דייק מדברי רבינא שאין כל מחלוקת בין רשב"י לרשב"ג שגוי אינו מטמא באוהל ומחמת כן פסק כך להלכה,⁴⁵ ואין כל צורך לדחוק ולומר שלדעתו פינחס הוא אליהו.⁴⁶

עליית אליהו בסערה השמימה ו'התגלותו' המאוחרת

מעתה נבאר את תיאור עלייתו של אליהו לשמים המובאת במקרא ואת התגלויותיו לחכמים הנזכרות במדרשי חז"ל. מבין חכמי ספרד הסוברים שאליהו לא מת, יתבאר הדברים כפי שכבר הזכרנו לעיל, שכוונת הדברים שהוא עלה ונתעלם מהבריות עד

ממה שכתב באיגרתו לרבי יהודה בן אלפכאר: "לא כדברי המורים, דורשי ההגדות, כמשפט החקים והעדות... ועל דבריהם אנו סמוכין בדברי ההגדה; לא על זולתם" (אגרות קנאות, **אגרות הרמב"ם**, מהד' ראסבאך, ליפסיא תרי"ט, ד"צ ירושלים תשכ"ז, עמ' 3). רד"ק מבקר באיגרתו את הדורשים את המדרש בדרך החוקים והעדות, ומציין את דבקו ודבקו אנשי מקומו בגישתם הריאלית של הגאונים והרמב"ם למדרשי האגדה. להשפעת הרמב"ם על פירוש רד"ק למקרא ועל דרכו של רד"ק בביאור האליגורי, ראו י' צייטקין, **מאפייני פרשנות המקרא ביצירותיהם של פרשני הפשט בני האסכולה המיימונית של פרובנס במאות ה-13-14**, עבודה לתואר שלישי, רמת-גן תשע"א, עמ' 56-61, 80-84. חכם אחר ממעריצי הרמב"ם, שביאר את עלייתו של אליהו כמיתה ממש, הוא רבי יוסף קספי, ראו בפירושו לדה"ב, ב, יב.

44 שו"ת הרמב"ם, מהד' הרב דוד יוסף, ירושלים תשנ"ג, סימן נז. וראו עוד בשינוי מה במהדורת בלאו, ירושלים תש"ח-תשכ"א, סימן קמה.

45 וכן העיר שם הרב המהדיר, הרב דוד יוסף (בהערה הקודמת), הערה 24.

46 כיוצא בזה כתב הרב דוד יוסף (לעיל הערה 44), הערה 18, שלולא דברי הרדב"ז היה אפשר לומר שלרמב"ם אליהו אינו כהן, וכמו שהוכיחו התוספות בשם גאון, ומה שלא השיב אליהו לרב בר אבא שהוא אינו כהן, הוא משום שסבר שהלכה כרשב"י, שקברי גויים אינם מטמאים באוהל וכדברי רבינא.

שנתגלה מאוחר יותר בגופו או בגוף זך ביותר⁴⁷ ליחידיים שבדור.⁴⁸ אולם כיצד יתבאר מדרשים אלו לסוברים שאליהו הלך בדרך כל הארץ? נציג בזה שלוש התייחסויות:

רבי מנחם המאירי (המאה היג"ד) ביאר במספר מקומות בתלמוד שבהם נזכר אליהו, שהכוונה היא למה שאליהו מסמל ולא לאליהו האיש. לדוגמה, את דברי רב המנונא: "כל הנושא אישה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו" ביאר כך: "כלומר שאליהו מעתד בהרגל הלשון ובפי הבריות על בירור הספקות, ואמר, שספק פיסולו (בגלל נישואיו) יעמידהו נבוך בעצמו, והוא משל על הכפיתה". באותו אופן ביאר בסוף פירושו לפרק חמישי של מסכת אבות: "ואמר אח"כ בברייתא זו, על כולם – ר"ל על כל הפסולים, כשאדם מתחתן בהם – אליהו כותב והקב"ה חותם... ולקח דרך משל 'אליהו', להיותו מבחר האנשים אחר משה רבינו ע"ה... והכונה שנבחר המין יקוצו בו וירחיקו ממנו". גם אליהו הנזכר במסכת עירובין (מג ע"ב) כמלמד שבע שמועות בהלכות טרפות, הוסבר על ידי המאירי שנזכר על דרך הכינוי לחכם שמסר הלכות ומיהר מאוד, ונקרא 'אליהו' על שם מהירות שליחותו. גם על דברי רבי יוחנן לר' שמעון בן לוי שנזכרו לעיל (מו"ק כו ע"א) כתב המאירי: "ואע"פ שאמרו כאן על קריעת אלישע (מל"ב ב, יב), והא אליהו חי הוא? והשיבו, כיון דכתיב 'לא ראהו עוד' (שם), לגבי דידיה כמת דמי, סוד ה' ליראיו".⁴⁹

דרך נוספת היא של רב ניסים גאון,⁵⁰ שב'מגילת סתרים' שלו העתיק את האגדה

47 ראו רמב"ן בר' יח, א; **שו"ת רדב"ז** ב, תתלט.

48 "ולפי הקבלה האומרת שפנחס זה אליהו, יהיה פירוש ה'שלום' (במ' כהי ב) – ההתמדה והקיום לנפש בגוף. וזה יהיה כשתתמיד ההסכמה [ההתאמה ההדדית] בין היסודות ההפכיים בענין [=באופן] שלא יגבר ההפך האחד על האחר, ועם ההסכמה הזאת, שהיא ה'שלום', תסור סבת ההפסד [ואין מניעה להמשיך ולחיות]... ולפי דעת החולקים מרבותינו ז"ל ואומרים כי פנחס איננו אליהו, יהיה ה'שלום' המיועד [המובטח] אל פנחס, רומז אל שלום מנוחת הנפש בעולם הבא שאין בו הפך. ויורה על זה מה שזכר הכתוב בעונש הרשעים, 'אין שלום אמר אלהי לרשעים' (יש' נז, כא), ואין חיי הרשעים בעולם הזה נעדרי השלום וההשקט יותר מן הצדיקים, אבל ירמוז אל שלום הנפש בלי ספק בעולם הרוחני שאין בו הפך [וזוהו ה'שלום' שאין לרשעים חל בן], שעליו נאמר 'שלום רב לאוהבי תורתך' (תה' קיט, קסה)" (רבי יוסף אלבו, **ספר העיקרים** ד, נא).

49 בדרך דומה נקט שנים רבות אחריו הרב יעקב לנדאו (המאה הי"ט, דור רביעי לרב יחזקאל לנדאו – מחבר הספר 'נודע ביהודה') בהסבר דברי הברייתא: "כלבים בוכים – מלאך המות בא לעיר, כלבים משחקים – אליהו הנביא בא לעיר" (בבא קמא ס ע"ב). לדבריו, האוויר המזוהם נמשל לכלבים, והאוויר הצח והבריא נמשל לאליהו (ראו י' לנדאו, **כבוד חכמים**, מהד' יצהרי, ת"א תשמ"ט, עמ' 209).

50 אחד מחכמי תימן בתקופת הגאונים, ראו: הרב יוסף קאפח, "מגילת סתרים לרב ניסים גאון", **כתבים**, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' 375-442. בדברי רב ניסים גאון ניתן למצוא ענייני השקפה רבים, אותם ניתן למצוא מאוחר יותר אצל הרמב"ם וחכמי ספרד, כגון צמצום תופעת הנסים וקירובם ככל הניתן למציאות (ראו שם עמ' 413, ודברי הרב קאפח שם הערה 12). על השפעת הגאונים על משנתו של הרמב"ם באגדה, ראו: ב' ליפשיץ, "האגדה ומקומה בתולדות תורה שבעל פה", **שנתון המשפט העברי** כב (תשס"א-תשס"ד), עמ' 233-328.

המובאת בתלמוד (שבת יג ע"א) ובתנא דברי אליהו (פרשה טז) בשינוי מה. בתלמוד לשון האגדה היא כך:

תני דבי אליהו: מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וקרא הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה, ומת בחצי ימיו. והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרתם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואמרה להם: כתיב בתורה "כי הוא חייך ואורך ימין" (דברים ל, כ), בעלי ששנה הרבה וקרא הרבה, ושימש תלמידי חכמים הרבה – מפני מה מת בחצי ימיו? ולא היה אדם מחזירה דבר. פעם אחת נתארחתי אצלה והיתה מסיחה כל אותו מאורע. ואמרתי לה: בתי, בימי נדוּתך מה הוא אצלך? אמרה לי: חס ושלום, אפילו באצבע קטנה לא נגע בי. – בימי לבוניך מהו אצלך? – אכל עמי, ושתה עמי, וישן עמי בקירוב בשר, ולא עלתה דעתו על דבר אחר (תשמיש). ואמרתי לה: ברוך המקום שהרגו, שלא נשא פנים לתורה, שהרי אמרה תורה "ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב" (ויקרא יח, יט).

בנוסח זה מסופר המעשה בגוף ראשון – "פעם אחת נתארחתי אצלה... אמרה לי... ואמרתי לה" ומשמע שאלהיו עצמו פגש את אשת התלמיד, אולם בחיבורו של רב ניסים גאון (עמ' 414) מסופרת האגדה בגוף שלישי:

כמו שאמור על אחד התלמידים, שלמד הרבה מן החכמות והיה מדקדק בעניני הדת וברובי הליכותיו ומת בבחרותו, אז לקחה אשתו תפיליו, והלכה בהם לבתי כנסיות וישיבות החכמים ואמרה: האם לא כתוב בתורה "כי הוא חייך ואורך ימין" ומדוע זה מת בחצי ימיו? ולא היה שם מי שיענה לה. ובאחד הימים נטפל לה אחד מן החכמים ואמר לה...

'אליהו' שבתלמוד מכונה אצל רב ניסים גאון "אחד החכמים"⁵¹, ונראה שלדעתו 'אליהו' נאמר בדרך השאלה לתלמיד חכם כלשהו שאין זוכרים או יודעים את שמו, או אפילו יודעים את שמו אלא שנקרא כך בדרך כבוד.⁵²

51 וכך העיר הרב קאפח (לעיל הערה 50, עמ' 414, הערה 14): "מענינת כאן תפיסת קדמונינו את המונח 'אליהו' הרגיל באגדות חז"ל". דרך אחרת להסבר פגישותיו של אליהו הנזכרות בתנא דבי אליהו ניתן למצוא בדבריו של הרב יששכר איילנבורג שכתב: "ועדיין צריכין אנו למודעי [מליצה השאולה מלשון בבלי שבת נה ע"ב, והכוונה שם לדבריו של ר' אלעזר המודעי, ובהשאלה: עדיין זקוקים להבהרה], דהאי תנא דבי אליהו אינו אליהו הנביא כמו שחשבו רבים מן התלמידים, אלא הוא תנא הנזכר בהקדמת הרמב"ם ז"ל מסדר זרעים בפרק שביעי, וז"ל [זזה לשונו]: 'הושע בן פרחיה, נתאי הארבלי, חוני המעגל, אליהו, כו' (הרב יששכר איילנבורג, **שו"ת באר שבע** (רבי יששכר בער פרנס איילנבורג, פולין, 15501623, תלמיד ר' מרדכי יפה בעל 'הלבושים', ס' עא). אמנם בנוסח רמב"ם שלפנינו נכתב: "אליהו עיני". שם זה נמצא בספר עזרא (ח, ד) "אַלְיָהוּ עֵינִי".

52 כדרך שמצוי בתלמוד כינוי כבוד "משה" (שבת קא ע"ב; סוכה לט ע"א; ביצה לח ע"ב) או "שמואל" (ברכות כח ע"ב; שבת לג ע"א) לאחד החכמים. בדרך זו הסביר הרב יעקב לנדאו (לעיל הערה 49, עמ'

שתי דרכים נוספות להסבר הופעתו של אליהו בתלמודים כתב אברבנאל בספרו 'ישועות משיחו' (לעיל הערה 20, עמ' מט-נא). בהסבירו את פשר התגלות אליהו לרבי יהושע בן לוי כתב כך:

ואומר שראיית אליהו ודכוותה לחכמים, הנזכר פעמים רבות בתלמוד, לא ימלט מאחד משני דרכים: אם שנאמר שהיה זה להם בביטול החושים בחלום בחזיון לילה... ככה היו חכמי ישראל רואים בחלומותיהם אליהו והיו מדברים עמו ושואלים ממנו שאלות, ונראה אליהם כאלו הוא משיב אותם... ומזה האופן הוא מה שאמרו (בבא מציעא קיד ע"ב): "רבה בר אבוה אשכחיה לאליהו דהוה קאי בבית הקברות, א"ל, 'ולאו כהן ניהו מר?'". כי הנה כל זה בחלום או בהתבודדות היה, שנתנמנם או נשתקע במחשבתו בהקיץ ונראה לו כל זה הנראה.

והדרך השני הוא שחכמי ישראל היה מנהגם לדבר בחידות ובמשלים כדרכי הנביאים וגם הפילוסופים היו עושים כן בימים הקדמונים, שברצותם לבאר דרוש אחד היו בוחרים להמציא ויכוח ערוך בין שני אנשים רשומים מזמן קדמון – כאלו הם מדברים זה לזה ושואלים ומשיבים... כן חכמי ישראל פעמים היו מדברים בחכמתם בדרך הזה, והיה קוראים 'אליהו' למדרגת ההתבודדות העליון, להיות המדע המגיע אליהם בהדבק רוחם ושכלם בדברים האלקיים, אנושי מצד אחד ונבדל ורוחני מצד אחר, והיו מפני זה מכנים אותו בשם 'אליהו' להדמות אליו עניינו, ועושים הסיפור כאלו אליהו הנביא עומד לפניו ומשיב דברים נכוחים לשאלותיהם; וכל זה מדרכי החכמה הוא [התנסחות המקובלת בדיוני החכמים].

וכפי כל אחד מהדרכים האלה תוכל להבין כי ריב"ל לגודל מעלת חכמתו מצא את אליהו ואת נפש רשב"י, אם שהיה זה בחלום או בהתבודדות המחשבה בהקיץ, ואם שבעינו וחקירתו עשה הסיפור הזה בדרך החכמה כאלו היה מדבר לשני השלמים [הגדולים, המושלמים] האלה והם משיבים אליו.

אברבנאל מסביר שסיפורי התגלות אליהו לחכמים המתוארים במקומות שונים בתלמוד אינם מתארים התגלות היסטורית ממשית. לדעתו התגלויות אלו אירעו בחלום בחזיון לילה, או שחברו על ידי החכמים כחלק ממנהגם לדבר במשלים וחידות על מנת לבאר דרוש כלשהו, והם שייכים לסוגה ספרותית שהייתה מקובלת בתקופת התלמוד ואף מאוחר יותר, בתקופת חכמי הפילוסופיה. סימוכין לדרך הראשונה ניתן למצוא בדברי רבי יצחק אלפסי, שכתב על עניין התגלות האבות לרבי בנאה המסופרת בתלמוד (בבא בתרא נח ע"א): "והאי מעשה דאתמר [ומעשה זה שנאמר] – בחלום ראה אותו, ולא במראית העין" (שו"ת הרי"ף, ירושלים תשכ"ט, ד"צ פייטסבורג תשי"ד, שיג).

89 ש'אליהו' הנזכר בתלמוד (עירוין מג ע"ב) הוא כינוי תלמודי לתלמיד כשר ולא לאלהו הנביא. באופן דומה ביארו בתוספות (מנחות סד ע"ב, ד"ה 'אמר להו מרדכי') שמרדכי הנזכר שם אינו מרדכי שחי בתקופת אסתר המלכה כפירוש רש"י, אלא חכם אחר שחי בתקופת בית שני שנתכנה בשמו "לפי שאינם ממנים אלא בקיאים בעלי שכל ומדע".

לסיכום

בין חכמי ספרד היו רבים שסברו שאליהו לא מת, ובעקבות כך ביארו את 'סיפורי אליהו' שבתלמוד כפשוטם. מבין חכמים אלו היו שאימצו את האמור במדרשים כמשמעם מאחר שראו בהם דברי קבלה נאמנים (רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, רבנו בחיי⁵³), והיו שקיבלו זאת מאחר שמצאו לכך סמך בכתובים (ראב"ע, רלב"ג, אברבנאל). מנגד, היו חכמים שראו במדרשים אלו דרש בלבד (רמב"ם, ראב"ש, מאירי), ובעקבות זאת ביארו את כל מעשי ההתגלות המובאים במדרשים באחת מהדרכים הבאות: הדברים נאמרו ככינוי לאחד החכמים שאין יודעים או זוכרים את שמו, או שכינהו כך בדרך כבוד; המעשה נראה בחלום בחזיון לילה אך לא במציאות; מדובר בסוגה ספרותית קדומה המשתמשת בסיפור דמיוני לצורך העברת מסרים.

זיהויו של אליהו כפינחס המובא בחלק מהמדרשים, נתקבל באופן מוחלט רק אצל רלב"ג ורבנו בחיי, אולם רבים מהקדמונים שללו זאת בנחרצות כגון רס"ג, ראב"ש ואברבנאל.